A Grammatical Exposition and Interpretation of माण्डूक्योपनिषद् (Māṇḍūkyopaniṣad)

Ramakrishna Janaswamy

Introduction:

There are many works that deal with commentary and translations of the उपनिषद्s (Upaniṣads), see for example [2], [3], [5], and [10]]. A few of these works [2], [10] provide a word for word meaning of these texts. However, to a student of Sanskrit grammar, even these word for word translations are of limited use because (i) the word forms appearing in the text of the Upanishad do not appear directly in a dictionary, and (ii) these authors do not provide details of the various grammatical forms (i.e. declined or conjugated forms, compound forms), which the student should be able to generate systematically from grammar rules. To a student learning Sanskrit grammar as well as to a general reader wanting to get to the core of the Upaniṣadic texts, nothing can be more appealing than a word by word meaning of the texts together with an explanation of the occurrence of various word forms. This will enable one to perform the translation of the text by oneself without having to rely excessively on subjective opinions found in the commentaries. The present work accomplishes to do so and it is hoped that this work will serve as a study aid to the Sanskrit language learner. In this context we are inspired by the work of Sargeant [9], who performs a similar exposition of the Bhagavadgita. Concerning compound forms, one could always dissect it down to the root forms. But this will be excessive and needlessly clutter the work. Instead, we choose to dissect it down to the level where the consituent parts can be found in a dictionary.

The माण्डूक्योपनिषद् (Māṇḍūkyopaniṣad) is chosen in this work for several reasons. Firstly, it is very concise consisting of only twelve verses so that the present task could be taken up in a reasonable amount of time. Secondly, the spectrum of various grammatical forms occuring in it is narrow enough that this work is still accessable to begining students of Sanskrit. Lastly, it is very profound and direct in its philosophical content. The माण्डूक्योपनिषद् (Māṇḍūkyopaniṣad) belongs to the अथर्व वेद् (Atharva Veda) and is considered by many as one of the principal upanishads. One of the four महावाख्याs (mahāvākhyās, great sayings), अयम् आत्मा ब्रह्म (ayam ātmā brahma) occurs in this उपनिषद् (Upaniṣad).

The original Sanskrit text of the उपनिषद् (Upaniṣad) appearing below is taken from [7]. To facilitate proper translation, the original Sanskrit text is broken as per the sandhi rules and is given alongside. Readers not familiar with Devanaagari script may find the transliterated text provided to be useful. Grammatical rules are consulted from [1], [4], [6], and [11]. Translations of the stem and root forms are interpreted using the exhaustive dictionary by Sir Monier Monier-Williams [8].

Māṇḍūkyopaniṣad :

Verse-1 :

ओमित्येतदक्षरमिदं सर्वं तस्योपव्याख्यानं भूतं भवद्भविष्यदिति सर्वमोङ्कार एव। यच्चान्यत्त्रिकालातीतं तदप्योङ्कार एव ॥१॥

omityetadaxaramidaM sarvaM tasyopavyaakhyaanaM bhuutaM bhavadbhaviShaditi sarvamo~Nkaara eva. yaccaanyattrikaalaatiitaM tadapyo~Nkaara eva ||1||

सन्धि विग्रह--ओम् इति एतत् अक्षरम् इदम् सर्वम् तस्य उपव्याख्यानम् भूतम् भवत् भविष्यत् इति सर्वम् ओङ्कर एव। यत् च अन्यत् त्रिकालातीतम् तत् अपि ओङ्कार एव॥

sandhi vigraha--om iti etat axaram idam sarvam tasya upavyaakhyaanam bhuutam bhavat bhaviShyat iti sarvam o~Nkara eva. yat ca anyat trikaalaatiitam tat api o~Nkaara eva.

इति -- thus (ind.)

एतत् -- this (n, nom, sg. of pron. एतद्)

अक्षरम् -- syllable, word, imperishable (n. nom. sg. of अक्षरम्)

इदम् -- this (n. nom. sg. of pron. इदम्)

सर्वम् -- all (n. nom. sg. of सर्वम्)

तस्य -- of that (m. gen. sg. of pron. तद्)

उपव्याख्यानम् -- interpretation or explanation (n. nom. sg. of उपव्याख्यानम्)

भूतम् -- past (n. nom. sg. of भूतम्)

भविष्यत् -- future (n. nom. sg. of भविष्यत्)

भवत् -- present (n. nom. sg. of भवत्)

एव -- only, alone (ind.)

यत् -- which (n. nom. sg. of pron. यद्)

च -- and (ind.)

अन्यत् -- other (n. nom. sg. of अन्यत्)

त्रिकालातीतम् = त्रिकालम् [three periods of time (n. nom. sg.)] + अतीतम् [gone beyond (n. acc. sg. of ppp. अतीत)] -- beyond the three periods of time, TP cpd.

तत् -- that (n. nom. sg. of pron. तद्)

अपि -- also (ind.)

Translation:
Thus all this is the (previously mentioned) syllable (or word) OM. An interpretation of that is--all that is past, present, and future is thus OM only. That which is beyond the three periods of time is also OM.

Verse-2 :

सर्वं ह्येतद्ब्रह्मायमात्मा ब्रह्म सोऽयमात्मा चतुष्पात्॥ २॥

sarvaṁ hyetadbrahmāyamātmā brahma so'yamātmā catuṣpāt ||2||

सन्धि विग्रह--सर्वम् हि एतत् ब्रह्म अयम् आत्मा ब्रह्म सः अयम् आत्मा चतुष्पात्।

sandhi vigraha--sarvam hi etat brahma ayam ātmā brahma saḥ ayam ātmā catuṣpāt.

सर्वम् -- all (n. nom. sg. of सर्वम्)

हि -- indeed (ind.)

एतत् -- this (n, nom, sg. of pron. एतद्)

ब्रह्म -- Supreme reality (m. nom. sg. of ब्रह्मन्)

अयम् -- this (m. nom. sg. of pron. इदम्)

आत्मा -- individual Self (m. nom. sg. of अत्मन्)

सः -- that, he (m. nom. sg. of pron. तद्)

चतुष्पाद् = चतुस् [four (n. nom. sg.)] + पाद् [parts (n. nom. sg., KD cpd.)] -- four parts, KD cpd.

Translation:
All this indeed is Brahman. This individual Self is that Brahman. This Self consists of four parts.

Verse–3 :

जागरितस्थानो बहिष्प्रज्ञः सप्ताङ्ग एकोनविंशतिमुखः स्थूलभुग्वैश्वानरः प्रथमः पादः॥ ३॥

सन्धि विग्रह--जागरित स्थानः बहिस् प्रज्ञः सप्ताङ्ग एक ऊन विंशति मुखः स्थूल भुक् वैश्वानरः प्रथमः पादः।

jāgaritasthāno bahiṣprajñaḥ saptāṅga ekonaviṁśatimukhaḥ sthūlabhugvaiśvānaraḥ prathamaḥ pādaḥ ||3||

sandhi vigraha--jāgarita sthānaḥ bahis prajñaḥ saptāṅga eka ūna viṁśati mukhaḥ sthūla bhuk vaiśvānaraḥ prathamaḥ pādaḥ.

जागरितस्थानः = जागरितस्य [of waking (adj. m. gen. sg. of जागरिथः)] + स्थानः [state (m. nom. sg. of स्थानः)] -- waking state (state of waking), TP cpd.

बहिष्प्रज्ञः = बहिस् [outside (ind.)] + प्रज्ञः [knowing (m. nom. sg. of प्रज्ञः)] -- outer knowing, TP cpd.

सप्ताङ्ग = सप्त [numeral 7, (n. nom. pl. of सप्तन्)] + अङ्ग [parts, limbs (ind.)] -- seven limbs, Dvg cpd.

एकोनविंशतिमुखः -- numeral '19' (n. nom. sg.) = 20 deficient by 1

एकोन = एकेन [by one (n. instr. sg. of numeral '1')] + ऊन [deficient (adj. n. nom. sg. of ऊन)] --deficient by one, TP cpd.

विंशति -- numeral 20 (adj.)

मुखः -- mouths, entrance (m. nom. sg. of मुखः)

स्थूलभुक् = स्थूलस्य [of gross (m. gen. sg. of स्थूल--gross)] + भुक् [(agent of root भुज्--to enjoy)] (UPP cpd. or TP cpd.)-- enjoyer of gross matter

वैश्वानरः -- Self, Supreme Being (m. nom. sg. of विश्वानरः)

प्रथमः -- first (adj.)

पादः -- (m. nom. sg. of पादः)

Translation:
The first part is Vaishvaanara, the waking state, who is the enjoyer of gross matter, who has seven limbs and nineteen mouths, whose knowing is turned outwards.

Verse-4 :

स्वप्नस्थानोऽन्तः प्रज्ञः सप्ताङ्ग एकोनविंशतिमुखः प्रविविक्तभुक्तैजसो द्वितीयः पादः ॥४॥

svapnasthānoa'ntaḥ prajñaḥ saptāṅga ekonaviṁśatimukhaḥ praviviktabhuktaijaso dvitīyaḥ pādaḥ ||4||

सन्धि विग्रह--स्वप्न स्थानः अन्तर् प्रज्ञः सप्ताङ्ग एक ऊन विंशति मुखः प्रविविक्त भुक् तैजसः द्वितीयः पादः।

sandhi vigraha--svapna sthānaḥ antar prajñaḥ saptāṅga eka ūna viṁśati mukhaḥ pravivikta bhuk taijasaḥ dvitīyaḥ pādaḥ.

स्वप्नस्थानः = स्वप्नस्य [of dream, sleep (m. gen. sg. of स्वप्नः)] + स्थानः [state (m. nom. sg. of स्थानः)] -- state of dreaming, KD cpd.

अन्तर् -- inside, inward (ind.)

सप्ताङ्ग = सप्त [numeral 7, (n. nom. pl. of सप्तन्)] + अङ्ग [parts, limbs (ind.)] -- seven limbs, Dvg

cpd.

एकोनविंशतिमुखः -- numeral '19' (n. nom. sg.) = 20 deficient by 1

एकोन = एकेन [by one (n. instr. sg. of numeral '1')] + ऊन [deficient (adj. n. nom. sg. of ऊन)] --deficient by one, TP cpd.

विंशति -- numeral 20 (adj.)

मुखः -- mouths, entrance (m. nom. sg. of मुखः)

प्रविविक्तभुक् = प्रविविक्तस्य [of subtle (m. gen. sg. of प्रविविक्त--subtle)] + भुक् [agent of root

भुज्--to enjoy)] (UPP cpd. or TP cpd.) -- enjoyer of subtle matter

तैजसः -- bright, luminous (m. nom. sg. of तैजसः)

द्वितीयः -- second (adj. m. nom. sg. of द्वितीयः)

पादः -- (m. nom. sg. of पादः)

Translation:
The second state is Taijasa, the dream state, who is the enjoyer of subtle matter, whose knowing is turned inwards.

Verse-5 :

यत्र सुप्तो न कञ्चन कामं कामयते न कञ्चन स्वप्नं पश्यति तत्सुषुप्तम्। तत्सुषुप्तस्थान एकीभूतः प्रज्ञानघन

एवाऽऽनन्दमयो ह्यानन्दभुक् चेतोमुखः प्राज्ञस्तृतीयः पादः॥५॥

yatra supto na kañcana kāmaṁ kāmayate na kañcana svapnaṁ paśyati tatsuṣuptam। tatsuṣuptasthāna ekībhūtaḥ prajñānaghana evā''nandamayo hyānandabhuk cetomukhaḥ prājñastṛtīyaḥ pādaḥ ||5||

सन्धि विग्रह--यत्र सुप्तः न कंचन कामं कामयते न कंचन स्वप्नं पश्यति तत् सुषुप्तम्। तत् सुषुप्तस्थानः एकीभूतः

प्रज्ञानघन एवः आनन्दमयः हि आनन्दभुक् चेतोमुखः प्राज्ञः तृतीयः पादः॥

sandhi vigraha--yatra suptaḥ na kaṁcana kāmaṁ kāmayate na kaṁcana svapnaṁ paśyati tat suṣuptam। tat suṣuptasthāna ekībhūtaḥ prajñānaghana evaḥ ānandamayaḥ hi ānandabhuk cetomukhaḥ prājñaḥ tṛtīyaḥ pādaḥ.

यत्र -- where (ind.)

सुप्तः -- slept, fallen asleep, (m. nom. sg. of ppp. सुप्त)

न् -- no, not (ind.)

कंचन = m. acc. sg. कम् of pronoun किम् + चन (ind.)-- any or some or certain

कामम् -- object of desire (m. acc. sg. of कामः)

कामयते -- he/it desires (3p. sg. pr. indic. of causative form of root कम्, 10 A)

स्वप्नम् -- dream (m. acc. sg. of स्वप्न)

पश्यति -- he/it sees, (3p. sg. pr. indic. of root दृश्, 1P)

सुषुप्तम् -- deep sleep (f. acc. sg. of सुषुप्तु)

सुषुप्तस्थानः = सुषुप्त्वः [of deep sleep (f. gen. sg. of सुषुप्तु)] + स्थानः [state (m. nom. sg. of स्थानः)] --state of deep sleep, KD cpd.

एकीभूतः = (एकी [one] + भूतः [become (m. nom. sg. of ppp. of root भू , 1P)] AV cpd.--having become one, undivided

प्रज्ञानघन = प्रज्ञानस्य [of consciousness (n. gen. sg. of प्रज्ञानम्)] + घन -- [mass (adj.)], TP cpd. --mass of concisouness

आनन्दमयः -- blissful, supreme spirit (m, nom, sg. of आनन्दमयः)

आनन्दभुक् = आनन्दस्य [of bliss, (m. gen. sg. of आननद्)] + भुक् [(agent of root भुज्, 7U), UPP cpd.]-- enjoyer of bliss

चेतोमुखः = चेतः [knowledge (m. nom. sg. of चेतः)] मुखः [entrance (m. nom. sg. of मुखः)]

यस्य सः -- one whose entrance is knowledge (m. nom, sg.), BV cpd.

प्राज्ञः -- intellectual (m. nom. sg. of प्राज्ञः)

प्रज्ञा -- Intelligence (f. nom. sg. of प्रज्ञा)

तृतीयः -- third (adj. m. nom. sg.of तृतीयः)

पादः -- (m. nom. sg. of पादः)

Translation:

The third state is प्राज्ञः, where the slept does not desire any objects nor does he see any dreams. That is Susuptam, the deep sleep. One becomes undivided, a mass of conscisouness, who is blissful, who is the enjoyer of bliss, who is the entrance to knowledge.

Verse-6 :

एष सर्वेश्वर एष सर्वज्ञ एषोऽन्तर्याम्येष योनिः सर्वस्य प्रभवाप्ययौ हि भूतानाम्॥ ६ ॥

eṣa sarveśvara eṣa sarvajña eṣo'ntaryāmyeṣa yoniḥ sarvasya prabhavāpyayau hi bhūtānām ||6||

सन्धि विग्रह--एषः सर्वेश्वरः एषः सर्वज्ञः एषः अन्तर्यामी येषः योनिः सर्वस्य प्रभवः अप्ययौ हि भूतानाम्।

sandhi vigraha--eṣaḥ sarveśvaraḥ eṣaḥ sarvajñaḥ eṣaḥ antaryāmī yeṣaḥ yoniḥ sarvasya prabhavaḥ apyayau hi bhūtānām ।

एषः -- he, this (m. nom. sg. of एतद्)

सर्वेश्वर = सर्वस्य [of all (n. gen. sg. of सर्वम्)] + ईश्वरः [Lord (m. nom. sg. of ईश्वरः)] TP cpd.--Lord of all

सर्वज्ञ = सर्वस्य [of all (n. gen. sg. of सर्वम्)] + ज्ञ [knower (m. nom. sg. of ज्ञ)] TP cpd.--knower of all

अन्तर्यामी = अन्तर् [inside (ind.)] + यामी [(m. nom. sg. of यामिन्)] TP cpd.--internal check, indweller, Self

योनिः -- origin (f. nom. sg. of योनिः)

प्रभवाप्ययौ = प्रभवः [source (m. nom. sg. of प्रभवः)] + अप्ययौ [destruction (m. nom. dl. of अप्ययः)] DV cpd. -- source and destruction

भूतनाम् -- of creatures (n. gen. pl. of भूतम्)

Translation:

He (referring to सुषुप्तम्) is the Lord of all, knower of all; he is the origin; he is the indweller of all. Indeed he is the source and destruction of all creatures.
He (referring to suṣuptam) is the Lord of all, knower of all; he is the origin; he is the indweller of all. Indeed he is the source and destruction of all creatures.

Verse-7 :

नान्तर् प्रज्ञं न बहिष्प्रज्ञं नोभयतः प्रज्ञं न प्रज्ञानघनं न प्रज्ञं नाप्रज्ञम्।

अदृष्टमव्यवहार्यमग्राह्यमलक्शणमचिन्त्यमव्यपदेश्यमेकात्मप्रत्ययसारं प्रपञ्चोपशमं शान्तं शिवमद्वैतं चतुर्थं मन्यन्ते स आत्म स विज्ञेयः ॥७॥

nāntar prajñaṁ na bahiṣprajñaṁ nobhayataḥ prajñaṁ na prajñānaghanaṁ na prajñaṁ nāprajñam ।
adṛṣṭamavyavahāryamagrāhyamalakśaṇamacintyamavyapadeśyamekātmapratyayasāraṁ prapañcopaśamaṁ śāntaṁ śivamadvaitaṁ caturthaṁ manyante sa ātma sa vijñeyaḥ ||7||

सन्धि विग्रह--न अन्तः प्रज्ञम् न बहिष् प्रज्ञम् न उभयतः प्रज्ञम् न प्रज्ञानघनम् न प्रज्ञम् न अप्रज्ञम्। अदृष्टम् अव्यवहार्यम् अग्राह्यम् अलक्शणम् अचिन्त्यम् अव्यपदेश्यम् एकात्म प्रत्ययसारं प्रपञ्चोपशमं शान्तं शिवं अद्वैतं चतुर्थं मन्यन्ते स आत्म स विज्ञेयः।

sandhi vigraha--na antaḥ prajñam na bahiṣ prajñam na ubhayataḥ prajñam na prajñānaghanam na prajñam na aprajñam । adṛṣṭam avyavahāryam agrāhyam

alakśaṇam acintyam avyapadeśyam ekātma pratyayasāraṁ prapañcopaśamaṁ śāntaṁ śivaṁ advaitaṁ caturthaṁ manyante sa ātma sa vijñeyaḥ.

अन्तः--inward (ind.)

प्रज्ञं -- Intelligence (f. acc. sg. of प्रज्ञा)

बहिस् -- outside (ind.)

उभयतः -- both sides (ind.)

प्रज्ञानघन = प्रज्ञानस्य [of consciousness (n. gen. sg. of प्रज्ञानम्)] + घन -- [mass (adj.)], TP cpd. -- mass of concisouness

अप्रज्ञं -- non-intelligence (f. acc. sg. of प्रज्ञा with negative particle अ)

अदृष्टं -- not seen (m. nom. sg. of ppp. अदृष्टः)

अव्यवहर्यं -- not related, not of wordly disposition (m. acc. sg. of अव्यवहर्यः)

अग्राह्यं -- incomprehensible (m. acc. sg. of अग्राह्यः)

अलक्षणं -- not inferrable (m. acc. sg. of अलक्षणः)

अचिन्त्यं -- not to be thought (m. acc. sg. of gdv. of root अचिन्त्, 10U)

अव्यपदेश्यं -- undescribable, m. acc. sg. of अव्यपदेश्यः)

एकात्मप्रत्ययसारं = एकात्मनः [of one self (m. gen sg. of एकात्मन्)] + प्रत्ययेन [by experience (m. instr. sg. of प्रत्ययः)]+ सारम् [essence (m. acc. sg. of सार)] TP cpd. -- the essence of one self by experience

प्रपञ्चोपशमं = प्रपञ्चस्य [of material world (m. gen. sg. of प्रपञ्च)] + उपशमं [cessation (m. acc. sg. of उपशमः)] TP cpd. = cessation of world

शान्तं -- peacful (m. acc. sg. of शान्तः)

शिवं -- blissful (m. acc. sg. of शिवः)

अद्वैतं -- non-dual (m. acc. sg. of अद्वैतः)

चतुर्थं -- fourth (m. acc. sg. of चतुर्थः)

मन्यन्ते -- they think (3rd pl. pr. indic. of root मन्, 4A)

आत्मा -- Self (m. nom. sg. of आत्मन्)

विज्ञेयः -- to be acsertained or to be observed (m. nom. sg. of gdv.of root विज्ञा, 9U)

Translation:
It is not the inner knowing, nor the outer knowing, nor that which is both. It is not a mass of consciousness nor that which is simply consciousness nor is it unconscious. It is not that can be seen, that can be related, not comprehensible, not inferrable, not thinkable, not describable, but which is the essence of one self (gotten) by experience, is cessation of all material world, peaceful, blissful, non-dual. This they (the seers) think is the fourth state. This is to be ascertained as the Self.

Verse-8 :

सोऽयमात्माऽध्यक्षरमोङ्कारोऽधिमात्रं पादा मात्रा मात्राश्चपादा अकार उकार मकार इति॥८॥

so'yamātmā'dhyakṣaramoṅkāro'dhimātraṁ pādā mātrā mātrāścapādā akāra ukāra makāra iti ||8||

सन्धि विग्रह--सः अयम् आत्मा अधि अक्षरम् ओङ्कारः अधिमात्रम् पादाः मात्राः मात्राः च पादाः अकार उकार मकार इति ।

sandhi vigraha--saḥ ayam ātmā adhi akṣaram oṅkāraḥ adhimātram pādāḥ mātrāḥ mātrāḥ ca pādāḥ akāra ukāra makāra iti.

सः -- that, he (m. nom. sg. of तद्)

अयम् -- this (m. nom. sg. of इदम्)

आत्मा -- Self (m. nom. sg. of आत्मन्)

पादाः -- parts, (m. nom. pl. of पादः)

अधि -- with regard to, prefix

अधिमात्रम् -- with regard to measures, (m. obj. sg. of अधिमात्राः)

अध्यक्षरम् -- with regard to a word or syllable, (m. obj. sg. of अध्यक्षरः)

मात्राः-- measures (f. nom. pl. of मात्रा)

अकार -- the letter अ

उकार -- the letter उ

मकार -- the letter म

Translation:
This Self is that OM with regard to measure and with regard to syllable. The parts are measures and the measures are parts--अ, उ, म

Verse-9 :

जागरितस्थानो वैश्वानरोऽकारः प्रथमा मात्राऽऽप्तेरादिमत्वाद्वाऽऽप्नोति ह वै सर्वान्कामानदिश्च भवति य एवं वेद॥९॥

jāgaritasthāno vaiśvānaro'kāraḥ prathamā mātrā''pterādimatvādvā''pnoti ha vai sarvānkāmānadiśca bhavati ya evaṁ veda ||9||

सन्धि विग्रह--जागरित स्थानः वैश्वानरः अकारः प्रथमा मात्रा आप्तेः आदिमत्वात् वा आप्नोति ह वै सर्वान् कामान् आदिः च भवति यः एवम् वेद।

sandhi vigraha--jāgarita sthānaḥ vaiśvānaraḥ akāraḥ prathamā mātrā āpteḥ ādimatvāt vā āpnoti ha vai sarvān kāmān ādiḥ ca bhavati yaḥ evam veda.

जागरितस्थानः = जागरितस्य [of waking (adj. m. gen. sg. of जागरिथः)] + स्थानः [state (m. nom. sg. of स्थानः)] -- waking state, TP cpd.

वैश्वानरः -- Self, Supreme Being (m. nom. sg. of विश्वानरः)

अकार -- the letter अ

प्रथमा -- first (f. nom. sg. of प्रथमा)

मात्रा-- measure (f. nom. sg. of मात्रा)

आप्तेः -- reaching (f. abl. sg. of ppp. आप्ति)

आदिमत्वात् -- state of being first (n. abl. sg. of आदिमत्व)

वा -- or (ind.)

आप्नोति -- he/it gets (3rd sg. pr. indic. of root आप्, 5P)

ह -- indeed (ind.)

वै -- indeed, truly, verily, (ind.)

सर्वान् -- all (m. acc. pl. of pron. सर्व)

कामान् -- desires (m. acc. pl. of कामः)

आदिः -- first (m. nom. sg. of आदिः)

च -- and (ind.)

भवति -- he/it becomes (3rd sg. pr. indic. of root भू, 1P)

यः -- he who (m. nom. sg. of pron. यद्)

एवम् -- thus, so (ind.)

वेद -- he/it knows (3rd sg. pr. indic. of root विद्, 2U)

Translation:
Vaisanavara, the waking state, is the first syllable `A', on account of being the first and the state of being the first. He who knows thus verily obtains all desires and becomes the prime.

Verse-10 :

स्वप्नस्थानस्तैजस उकारो द्वितीया मात्रोत्कर्षादुभयत्वाद्वोत्कर्षति ह वै ज्ञानसंततिं समानश्च भवति नास्याब्रह्मवित्कुले भवति य एवं वेद॥ १०॥

svapnasthānastaijasa ukāro dvitīyā mātrotkarṣādubhayatvādvotkarṣati ha vai jñānasaṁtatiṁ samānaśca bhavati nāsyābrahmavitkule bhavati ya evaṁ veda ||10||

सन्धि विग्रह--स्वप्नस्थानः तैजसः उकारः द्वितीया मात्रा उत्कर्षात् उभयत्वात् वा उत्कर्षति ह वै ज्ञानसंततिम् समानः च भवति न अस्य अब्रह्मविद् कुले भवति यः एवम् वेद।

sandhi vigraha--svapnasthānaḥ taijasaḥ ukāraḥ dvitīyā mātrā utkarṣāt ubhayatvāt vā utkarṣati ha vai jñānasaṁtatim samānaḥ ca bhavati na asya abrahmavid kule bhavati yaḥ evam veda.

स्वप्नस्थानः = स्वप्नस्य [of dream, sleep (m. gen. sg. of स्वप्नः)] + स्थानः [state (m. nom. sg. of स्थानः)] -- dreaming state, TP cpd.

तैजसः -- bright, luminous (m. nom. sg. of तैजसः)

उकार -- the letter उ

द्वितीया -- second (f. nom. sg. of द्वितीया)

मात्रा-- measure (f. nom. sg. of मात्रा)

उत्कर्षात् -- out of being superior (m. abl. sg. of उत्कर्षः)

उभ्यत्वात् -- out of being intermediate (m. abl. sg. of उभयतः)

वा -- or (ind.)

उत्कर्षति -- he/it rises (3rd. sg. of root उत्कृष, 1P)

ह -- indeed (ind.)

वै -- indeed, truly, verily, (ind.)

ज्ञानसंततिं = ज्ञानस्य of knowledge (m. gen. sg. of ज्ञानः) + संततिम् continuity (f. acc. sg. of

संतति), TP cpd.-- continuity of knowledge

समानः -- balanced or equal (adj. m. nom. sg. of समानः)

च -- and (ind.)

भवति -- he/it becomes (3rd sg. pr. indic. of root भू, 1P)

न -- not (Ind.)

अस्य -- his (m. gen. sg. of pron. इदम्)

अब्रह्मविद् = अब्रह्म (not Brahman) + root विद् (2U, to know) -- not knowing Brahman

कुले -- in family (n. loc. sg. of कुलम्)

यः -- he who (m. nom. sg. of pron. यद्)

Translation:
Taijasa, the dream state, is the second syllable `U', on account of being superior and intermediate. He who knows thus exhalts the continuous flow of knowledge and becomes balanced; there is none ignorant of Brahman in his family.

Verse-11 :

सुषुप्तस्थानः प्राज्ञो मकारस्तृतीया मितेरपीतेर्वा मिनोति ह वा इदं सर्वमपीतिश्च भवति य एवम् वेद॥ ११ ॥
suṣuptasthānaḥ prājño makārastṛtīyā miterapītervā minoti ha vā idaṁ sarvamapītiśca bhavati ya evam veda ||11||

सन्धि विगर्ह--सुषुप्तस्थानः प्राज्ञः माकरः तृतीया मात्रा मितेः अपीतेः वा मिनोति ह वै इदं सर्वम् अपीतिः च भवति यः एवम् वेद।
sandhi vigarha--suṣuptasthānaḥ prājñaḥ mākaraḥ tṛtīyā mātrā miteḥ apīteḥ vā minoti ha vai idaṁ sarvam apītiḥ ca bhavati yaḥ evam veda.

सुषुप्तस्थानः = सुशुप्त्वः [of deep sleep (f. gen. sg. of सुशुप्त)] + स्थानः [state (m. nom. sg. of स्थानः)] --state of deep sleep, TP cpd.

प्राज्ञः -- intellectual (m. nom. sg. of प्राज्ञः)

मकार्ः -- letter म

इदम् -- this (n. nom. sg of pron. इदम्)

सर्वम् -- all (n. nom. sg. of pron. सर्व)

तृतीया -- third, f. nom. sg.

मितेः -- from measure (f. abl. sg. of मितिः)

अपीतेः -- enter into (f. abl. sg. of अपीतिः)

व -- or (ind.)

मिनोति -- he/it measures (3rd. sg. pr. indic. of root मि, 7P)

ह -- indeed (ind.)

वै -- indeed, truly, verily, (ind.)

अपीतिः -- enter (f. nom. sg. of अपीतिः)

च -- and (ind.)

भवति -- he/it becomes (3rd sg. pr. indic. of root भू, 1P)

यः -- he who (m. nom. sg. of pron. यद्)

एवम् -- thus, so (ind.)

वेद -- he/it knows (3rd sg. pr. indic. of root विद्, 2U)

Translation:
Praajna, the deep sleep state, is the third sound 'M', on account of being measurable and wherein all enter into. He who knows thus becomes all this and all measurable.

Verse-12 :

अमात्रश्चतुर्थोऽव्यवहार्यः प्रपञ्चोपशमः शिवोऽद्वैत एवमोङ्कार आत्मैव संविशत्यात्मनाऽऽत्मानं य एवम् वेद य एवम् वेद॥ १२॥

amātraścaturtho'vyavahāryaḥ prapañcopaśamaḥ śivo'dvaita evamoṅkāra ātmaiva saṁviśatyātmanā''tmānaṁ ya evam veda ya evam veda ||12||

सन्धि विग्रह--अमात्रः चतुर्थः अव्यहार्यः प्रपञ्चोपशमः शिवः अद्वैत एवम् ओङ्कार आत्मा एव संविशति आत्मना आत्मानम् यः एवम् वेद यः एवम् वेद।

sandhi vigraha--amātraḥ caturthaḥ avyahāryaḥ prapañcopaśamaḥ śivaḥ advaita evam oṅkāra ātmā eva saṁviśati ātmanā ātmānam yaḥ evam veda yaḥ evam veda ।

अमात्रः -- immeasurable (m. nom. sg. of अमात्रः)

चतुर्थः -- fourth (m. nom. sg. of चतुर्थः)

अव्यवहर्यः -- not related, not of wordly disposition, transcendental (m. nom. sg. of

अव्यवहर्यः)

प्रपञ्चोपशमः = प्रपञ्चस्य [of material world (m. gen. sg. of प्रपञ्च)] + उपशमः [cessation (m. nom. sg. of उपशमः)] TP cpd. = cessation of world

शिवः -- blissful (m. nom. sg. of शिवः)

अद्वैतः -- non-dual (m. nom. sg. of अद्वैतः)

आत्मा -- Self (m. nom. sg. of आत्मन्)

एव -- only, just (ind.)

संविशति -- he/it merges (3rd, sg. pr. indic. of root संविश्, 6P)

आत्मना -- with Self (m. inst. sg. of आत्मन्)

आत्मानम् -- Self (m. acc. sg. of आत्मन्)

यः -- he who (m. nom. sg. of pron. यद्)

एवम् -- thus, so (ind.)

वेद -- he/it knows (3rd sg. pr. indic. of root विद्, 2U)

Translation:

The fourth state, ॐ, is thus immeasurable, transcendental, destitute of all manifestation, bliss, and non-dual. He who understands thus merges the Self into the impersonal Self, by the (help of this) Self.

Acknowledgements:
The author wishes to express his thanks to Omkarananda Ashram, Himalayas for making available their Itranslator 2003 software to generate the devanaagari text.

Glossary:
A, Aatmanepada verb
AB cpd., Avyayiibhaava compound
abl., ablative
absol., absolutive
acc., accusative
adj., adjective
adv., adverb
BV cpd.,bahuvriihi compound
caus., causative
DV cpd., Dvandva compound
Dvg cpd., Dvigu compound
dat., dative

des., desiderative
dl., dual
esp., especially
f., feminine
abl., ablative
fut., future tense
gen., genetive
gdv., gerundive or potential past participle
imp., imperative mood
imperf., imperfect tense
ind., indeclinable
indic., indicative
inf., infinitive
instr., instrumental
interrog., interrogative
irreg., irregular
KD cpd., Karmadharaya compound
lit., literally
loc., locative
m., masculine
n., neuter
nom., nominative
P., Parasmaipada verb
p. past tense
pap., past active participle
ppp., past passive participle
pl., plural
pot., potential mood
pr., present
pron. pronoun
sg., singular
TP cpd., Tatpurusha compound
U, ubhayapada
UPP cpd., Upapada compound
voc., vocative

REFERENCES

[1] R. Antoine, A Sanskrit Manual for High Schools, Pts. I and II, Calcutta, India: Xavier Publications, 1992.

[2] Swami Chinmayananda, Mandukya Upanishad, Bombay, India: Central Chinmaya Mission Trust, 1984.

[3] P. Deussen, Sixty Upanisads of the Veda, Vol. II, Translated from German by by V. M. Bedekar and G. B. Palsule, Delhi, India: Motilal Banarsidass Publishers, 1980.

[4] R. P. Goldman and S. J. Sutherland, देववाणीप्रवेशिका (Devavāṇīpraveśikā): An Introduction to Sanskrit Language, Berkeley: Univ. California Press, 1987.

[5] Swami Krishnananda, The Mandukya Upanishad, Hrishikesh, India: Divine Life Society, Internet Edition, www.swami-krishnanada.org.

[6] A. A. Macdonnell, A Vedic Grammar for Students, Delhi, India: Motilal Banarsidass Publishers, 1916.

[7] मन्त्रपुष्पम् (Mantrapuṣpam), Ramakrishna Mutt, Khar, Mumbai, 2003.

[8] Sir Monier Monier-Williams, A Sanskrit-English Dictionary, Delhi, India: Motilal Banarsidass Publishers, 1899.

[9] W. Sargeant, The Bhagavad Gita, Albany: SUNY Press, 1994.

[10] Swami Sivananda, The Principal Upanishads, Tehri-Garhwal, UP, India: Yoga-Vedanta Forest Academy Press, 1998.

[11] W. D. Whitney, Sanskrit Grammar, Delhi, India: Motilal Banarsidass Publishers, 1924.